

Cultuurhistorisch erfgoed op het Hogeland

Hoe ervaren de bewoners van het Hogeland het culturele erfgoed van hun leefomgeving?

Foto: Delien Dijkema, 2017

T.D. Dijkema
S2533847

Bachelorscriptie Sociale Geografie en Planologie
Rijksuniversiteit Groningen
Faculteit Ruimtelijke Wetenschappen

Begeleiders:

ir. B.M. Boumans
MSc. N.A. Busscher

Warffum, 7 juni 2017

Samenvatting

In deze thesis is onderzoek gedaan naar hoe bewoners van het Hogeland het culturele erfgoed in hun leefomgeving ervaren. Aanleiding hiervoor was een gebrek aan onderzoek naar de beleving van cultureel erfgoed door bewoners in plaats van de gebruikelijke toeristen, terwijl dit wel relevant is aangezien dit één van de meest complexe cultuurlandschappen van de wereld is.

Dit onderzoek heeft als doel om inzicht te verkrijgen in hoe bewust bewoners van het Hogeland zich zijn van de historie en het culturele erfgoed in hun omgeving en op welke manier zij gebruik maken van dit erfgoed.

Hiervoor is literatuuronderzoek gedaan naar wat wordt verstaan onder het erfgoed van het Hogeland. Door middel van enquêtes is vervolgens onderzocht hoe bewoners dit ervaren.

De belangrijkste resultaten hieruit zijn dat bewoners zich met name bewust zijn van de bekendere elementen van het culturele erfgoed en deze ook als zeer kenmerkend ervaren, in tegenstelling tot de minder bekende elementen die ook als minder kenmerkend worden gezien. Daarnaast worden met name rust, ruimte, weidsheid en vergezichten gezien als kenmerkend voor het Hogeland.

Verder maken bewoners naast wonen en werken ook veel recreatief gebruik van het landschap, in de vorm van dagactiviteiten. Leeftijd was hierin wel bepalend voor de mate van het gebruik.

Tenslotte ligt voor de meeste bewoners de favoriete plek op het Hogeland langs de kust of in de eigen woonplaats. Het culturele erfgoed maakt wel onderdeel uit van deze plekken, maar speelt geen belangrijke rol in de reden om deze plekken te bezoeken.

Inhoudsopgave

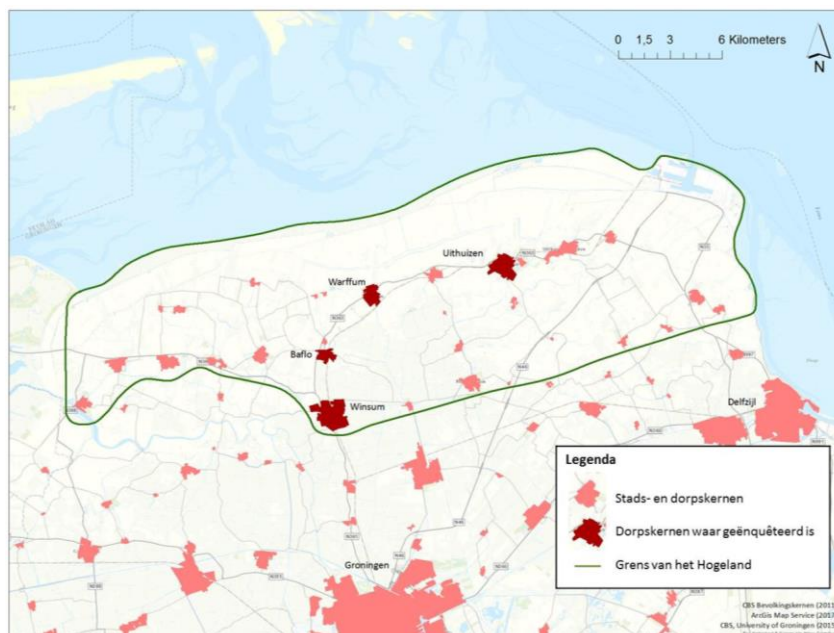
Samenvatting	2
1. Introductie	4
1.1 Achtergrond	4
1.1.1 De ontstaansgeschiedenis van het Hogeland	4
1.1.2 Begrenzing van het Hogeland	4
1.1.3 Wetenschappelijke relevantie	5
1.1.4 Maatschappelijke relevantie	5
1.2 Probleemstelling	5
1.3 Structuur van de scriptie	5
2. Theoretisch kader	6
2.1 Belangrijke concepten	6
2.1.1 Cultureel erfgoed	6
2.1.2 Ervaring	6
2.2 Conceptueel model	7
3. Methodologie	8
3.1 Analyse	8
3.2 Ethische overwegingen	9
4. Resultaten	10
4.1 Het culturele erfgoed van het Hogeland	11
4.2 Bewustzijn van het culturele erfgoed	12
4.3 Gebruik van het culturele erfgoed van het Hogeland	13
4.4 Verbondenheid van bewoners met het erfgoed van het Hogeland	14
5. Conclusies	16
5.1 Discussie en aanbevelingen	16
6. Referenties	18
7. Bijlages	19
Bijlage 7.1: Enquête	19
Bijlage 7.2: Kenmerkende begrippen van het Hogeland	22
Bijlage 7.3 Favoriete plek op het Hogeland	25
Bijlage 7.4: Statistische uitkomsten	29
Bijlage 7.4.1	29
Bijlage 7.4.2	29
Bijlage 7.4.3	30
Bijlage 7.4.4	30
Bijlage 7.4.5	30
Bijlage 7.4.6	31

1. Introductie

1.1 Achtergrond

1.1.1 De ontstaansgeschiedenis van het Hogeland

Het Hogeland maakt onderdeel uit van het Waddengebied. Dit is een gebied met een rijke cultuurhistorie. Bij de vorming van het huidige landschap is de mens een belangrijke geologische factor geweest. Al sinds de eerste bewoning in 600 v.Chr. (Bazelmans *et al.*, 2012) heeft de mens zijn sporen achtergelaten in het landschap. De eerste bewoning vond plaats op de oeverwallen van rivieren. De Waddenzee is namelijk een getijdengebied. Door het regelmatig overstromen van het land was bewoning alleen op hoger gelegen delen mogelijk. Als gevolg van het stijgen van het zeewater en het dalen van de bodem ontstonden al gauw hierna de eerste wierden. Deze werden naar verloop van tijd steeds groter in aantal en omvang, waarmee het wierdenlandschap ontstond. Uit dezelfde tijd stammen ook de eerste dijken (Ibid), die gebruikt werden om het land te beschermen tegen het zeewater. Tot aan de Middeleeuwen hebben de mensen zich op deze manier steeds weten aan te passen aan de dynamische zee. Hierna volgde een periode van landaanwinning door het indijken van de kwelders. De hierdoor ontstane polders werden omgezet in agrarisch land en gebruikt voor bewoning. In een paar eeuwen tijd is het Hogeland daarmee veranderd van een natuurlijk landschap in een cultuurlandschap. Deze eeuwenlange wisselwerking tussen de mens en het water op het Hogeland en in het verdere Waddengebied maakt dit gebied tot één van de oudste en meest complexe cultuurlandschappen in de wereld (Ibid). Het is daarom niet alleen interessant om te onderzoeken wat het culturele erfgoed van dit gebied is, maar ook om inzicht te krijgen in hoe de huidige bewoners dit beleven.

Figuur 1: De begrenzing van het Hogeland

1.1.2 Begrenzing van het Hogeland

Er bestaan verschillende begrenzingen van het Hogeland. Een verklaring hiervoor is, dat deze streek zowel op basis van fysieke en/of culturele kenmerken kan worden begrensd, als op basis van sociale constructies (Simon, 2005). In dit onderzoek wordt de begrenzing aan van Hoving (2010) aangehouden waarbij de grens van het Hogeland loopt ten zuiden van de dorpen Zoutkamp, Ulrum, Leens, Winsum, Middelstum en Bierum (figuur 1). Deze begrenzing is gemaakt op basis van de ontstaansgeschiedenis en de hoogtekkaart van dit gebied.

1.1.3 Wetenschappelijke relevantie

Waar het gaat om het gebruik van erfgoed richten veel onderzoeken zich op de toerist. Tegelijkertijd wordt in onderzoeken het gebruik van deze gebieden door bewoners genegeerd (Ming & Wall, 2014). En dat terwijl bewoners en toeristen op een verschillende manier gebruik maken van eenzelfde gebied en hier ook andere waarden aan hechten (Oh *et al.*, 2010). Om een goed beeld te krijgen van het gebruik van erfgoed is het daarom van belang om zowel inzicht te krijgen in de perspectieven van de toerist, als van de bewoners (Ming & Wall, 2014). Dit onderzoek zal zich daarom richten op de ervaring en het gebruik van het culturele erfgoed op het Hogeland door bewoners.

1.1.4 Maatschappelijke relevantie

Zowel in het beleid van de provincie Groningen als in dat van gemeenten staat het bevorderen en behouden van ruimtelijke kwaliteit centraal. Hierbij zetten zij in op de kwaliteiten en karakteristieken van de verschillende landschappen in de provincie, om zo de leefbaarheid te verbeteren (Provincie Groningen, 2016). Hiervoor is het van belang om inzicht te krijgen in wat deze karakteristieken zijn. Daarnaast is ook kennis over hoe bewoners het landschap beleven en daar gebruik van maken is van belang voor het verbeteren van de ruimtelijke kwaliteit (Dijkstra & Klijn, 1992).

1.2 Probleemstelling

Het doel van dit onderzoek is om inzicht te krijgen in hoe bewust bewoners van het Hogeland zich zijn van de historie en het culturele erfgoed in hun leefomgeving en op welke manier zij gebruik maken van dit erfgoed.

Hiervoor is de volgende hoofdvraag opgesteld:

Hoe ervaren de bewoners van het Hogeland het culturele erfgoed van hun leefomgeving?

Deze vraag zal worden beantwoord met behulp van de volgende deelvragen:

- 1. Wat wordt verstaan onder 'het culturele erfgoed van het Hogeland'?*
- 2. In hoeverre zijn bewoners zich bewust van het culturele erfgoed van hun leefomgeving?*
- 3. Op welke manier maken bewoners gebruik van het culturele erfgoed van het Hogeland?*
- 4. Wat is de invloed van leeftijd, geslacht, arbeidssector en opleiding op het gebruik en het bewustzijn van het culturele erfgoed van het Hogeland?*
- 5. Hoe voelen bewoners zich verbonden met het erfgoed van het Hogeland?*

1.3 Structuur van de scriptie

Allereerst zal in het theoretisch kader een tweetal relevante concepten uiteengezet worden.

Vervolgens wordt uitgelegd welk conceptueel model voor dit onderzoek is gebruikt en hoe dit model zal worden getest met behulp van de enquête.

Daarna volgt het hoofdstuk over de methodologie. Hierin wordt de dataverzameling en -analyse toegelicht en wordt uitgelegd hoe met ethische kwesties aangaande dit onderzoek is omgegaan.

Hierna volgen de resultaten uit het onderzoek, waarbij eerst ingegaan wordt op wat wordt verstaan onder het erfgoed van het Hogeland. Daarna volgen de resultaten over hoe bewust bewoners zich zijn van het erfgoed in hun leefomgeving, op welke manier zij hiervan gebruik maken en hoe zij zich verbonden voelen met het Hogeland.

In de conclusie zal antwoord worden gegeven op de hoofdvraag en deelvragen met behulp van de resultaten en het theoretisch kader.

Tenslotte volgen de bijlages.

2. Theoretisch kader

2.1 Belangrijke concepten

2.1.1 Cultureel erfgoed

Er is veel discussie over de definitie van cultureel erfgoed. Deze discussie gaat dan vooral over de breedte van het begrip, welke elementen hier nu wel of niet toe gerekend mogen worden (Blake, 2000). Eén element komt in vrijwel alle definities terug; dat het benoemen van cultureel erfgoed is gebaseerd op een actieve keuze over welke elementen van een cultuur waardevol genoeg zijn om behouden te worden voor toekomstige generaties (Ibid). Ook hierbij geldt dat de meningen verschillen over wat wel en niet behoort tot cultuur.

Bij de bespreking van het begrip cultureel erfgoed door Blake (2000) wordt duidelijk dat door de jaren heen de definitie hiervan steeds breder is geworden. In de smalle definitie worden tot cultureel erfgoed alleen fysieke elementen uit de 'hoge cultuur' gerekend, terwijl na verloop van tijd ook steeds meer alledaagse culturele artefacten onder dit begrip vielen. Daarnaast worden in veel definities tegenwoordig niet alleen materiële, maar ook immateriële cultuurelementen opgenomen. Dit is bijvoorbeeld te zien in de definitie die de Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed (2009) geeft. Volgens hen is cultureel erfgoed niet alleen het geheel van plekken, gebouwen en objecten die binnen een groep van generatie op generatie wordt overgedragen, maar behoren hiertoe ook verhalen. Volgens Blake (2000) kan de definitie nog breder worden gemaakt. Tot cultuur behoren namelijk niet alleen kunst, wetenschap, taal en normen en waarden, maar ook alle tradities die de levensstijl bepalen. Al deze elementen zouden daarom ook onderdeel uit moeten maken van cultureel erfgoed.

Vanwege de beperkte omvang van dit onderzoek is gekozen voor een smallere definitie van cultureel erfgoed. De immateriële elementen van cultuur zullen daarom niet worden meegenomen. De focus van dit onderzoek zal liggen op de materiële elementen, zoals benoemd door de Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed. Met andere woorden; het geheel van plekken, gebouwen en objecten die binnen een groep van generatie op generatie wordt overgedragen.

2.1.2 Ervaring

In het boek van Holloway en Hubbard (2001) wordt uitgebreid ingegaan op de relatie tussen mensen en hun omgeving. Daarin wordt ook besproken hoe mensen eenzelfde plek op een verschillende manier kunnen ervaren. Die ervaring is niet alleen het gevolg van een bepaald gedrag, maar heeft ook te maken met de *sense of place* van een persoon.

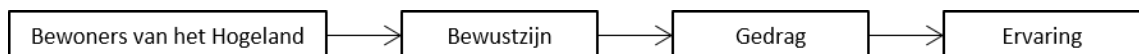
Het begrip *sense of place* duidt op de betekenis van een plek voor iemand persoonlijk. Deze betekenis wordt vormgegeven wanneer een individu een plek op een intieme manier kent en er niet rationeel, maar emotioneel op reageert (Holloway & Hubbard, 2001). Het zijn de unieke kwaliteiten die een plek verkrijgt voor elke individu (Williams, 2009). Zo'n plek wordt als het ware onderdeel van het individu. Dit maakt meteen duidelijk dat de betekenis van een plek per persoon kan verschillen.

Behalve deze *sense of place* is er ook een bepaald gedrag nodig voor een ervaring. Hiervoor worden twee concepten uitgelegd in het boek van Holloway & Hubbard (2001). Allereerst het concept *perception* (Kirk, 1963). Dit concept stelt dat de kennis die mensen over hun omgeving hebben wordt waargenomen door hun zintuigen en daarna door het verstand wordt verwerkt. Deze kent hieraan vervolgens bepaalde waardes toe (Holloway & Hubbard, 2001). Kirk (1963) stelt in zijn model dat er een onderscheid is tussen een objectieve en een gedragsomgeving. Deze laatste ontstaat door de *perception*. Mensen nemen dus geen beslissingen op basis van volledige en objectieve informatie, maar op basis van wat onze zintuigen ons vertellen en onze hersenen kunnen verwerken. Het zijn dus de percepties die het gedrag beïnvloeden.

Een tweede concept genoemd door Holloway en Hubbard is die van *environmental cognition* (Downs, 1970). In tegenstelling tot het model van *perception*, gaat dit concept dieper in op de interpretatie en analyse van de ontvangen informatie door de hersenen. Ook in dit concept wordt gesteld dat de informatie die in de wereld te vinden is, wordt gefilterd door de zintuigen. Maar waar het model van Kirk niet verder gaat dan te stellen dat de hersenen die informatie verwerken, gaat het model van Downs hier wel dieper op in. Hij stelt dat deze informatie vervolgens begrijpelijk gemaakt wordt op basis van het waardensysteem van die persoon. Deze waarden verschillen per individu, onder andere afhankelijk van geslacht, leeftijd, opleiding etc. Hieruit wordt vervolgens een beeld gevormd dat gebruikt wordt in dagelijkse beslissingen over het gedrag op een bepaalde plek. Het belangrijkste verschil met het model van Kirk is het idee dat niet alleen elk individu andere percepties heeft, maar ook andere beelden vormt en zich daarmee anders gedraagt (Holloway & Hubbard, 2001).

Voor dit onderzoek vormen deze drie concepten een duidelijk kader voor het begrip ervaring. Behalve de betekenis van, en de emotionele binding met een plek, speelt ook het gedrag een belangrijke rol in de ervaring. Elk individu verwerkt zintuigelijke waarnemingen op een andere manier, waardoor het gedrag en daarmee ook de ervaring van persoon tot persoon verschilt. In dit onderzoek is dan ook het doel inzicht te krijgen in die verschillen in ervaring tussen bewoners van het Hogeland.

2.2 Conceptueel model

Figuur 2: Conceptueel model

Dit model beschrijft hoe bewoners van het Hogeland tot een bepaalde ervaring van het culturele erfgoed van dit gebied komen. Allereerst wordt gesteld dat deze bewoners een bepaald bewustzijn hebben van de omgeving waarin zij wonen en van het daarin aanwezige erfgoed. De mate van bewustzijn zal van persoon tot persoon verschillen, afhankelijk van de persoonlijke kenmerken. Dit bewustzijn leidt vervolgens tot een bepaald gedrag in de ruimte. Dit gedrag komt voort uit de *environmental cognition* van deze persoon en leidt samen met de *sense of place* tot een bepaalde ervaring van het culturele erfgoed.

Dit model zal worden getest door middel van een enquête waarin aandacht wordt geschonken aan deze vier componenten (bewoners, bewustzijn, gedrag en ervaring).

Om te beginnen is het belangrijk om een beeld te krijgen van de persoonlijke kenmerken van de verschillende bewoners van het Hogeland. Dit zijn kenmerken als leeftijd, geslacht, opleidingsniveau, maar ook het aantal jaren dat zij al op het Hogeland wonen.

Vervolgens is het zaak te testen in hoeverre zij zich bewust zijn van het culturele erfgoed in hun leefomgeving. Dit is gedaan door bewoners een aantal onderdelen van het culturele erfgoed van het Hogeland voor te leggen en te vragen in hoeverre zij dit ervaren als kenmerkend voor dit gebied.

Om het gedrag te onderzoeken is respondenten gevraagd aan te geven in welke mate zij op bepaalde manieren gebruik maken van het Hogeland.

Om de ervaring te meten is respondenten aan het begin van de enquête gevraagd om maximaal vier begrippen te noemen die volgens hen kenmerkend zijn voor het Hogeland. Hiervoor is gekozen omdat zij op dat moment nog niet beïnvloedt kunnen zijn door vragen en begrippen die verderop in de enquête genoemd worden. Ook is hen gevraagd wat hun favoriete plek op het Hogeland is en waarom. Hiermee kan inzicht verkregen worden in het beeld dat mensen van het Hogeland hebben en de zintuigen die zij bij die ervaring gebruiken, zoals beschreven in het model van Downs (1970).

Daarnaast laat het ook zien met welke onderdelen van het Hogeland bewoners een verbondenheid voelen en of dit wel of niet onderdeel is van het cultureel erfgoed.

3. Methodologie

In dit onderzoek is gebruik gemaakt van kwantitatieve dataverzameling door het afnemen van enquêtes. Voor deze manier van dataverzameling is gekozen omdat dit een geschikte manier is voor het verzamelen van kennis over de percepties, houdingen, ervaringen en het gedrag van mensen (McLafferty, 2010). Dit onderzoek heeft namelijk als doel inzicht te krijgen in hoe bewoners van het Hogeland het culturele erfgoed van hun leefomgeving ervaren. Hiervoor is het nodig om inzicht te krijgen in de percepties en het gedrag van de bewoners in deze omgeving.

Het nadeel van deze manier van dataverzameling is dat het resultaat mede wordt beïnvloedt door de manier, de plaats, de dag en het tijdstip waarop de enquêtes zijn afgenomen. Daarnaast is het belangrijk om de representativiteit van de respondenten voor de doelgroep in de gaten te houden (McLafferty, 2010).

De enquêtes zijn afgenomen onder bewoners van het Hogeland. De steekproef hiervoor is gehouden in een viertal dorpen, te weten Winsum, Baflo, Warffum en Uithuizen (figuur 1). Voor deze dorpen is gekozen omdat deze verspreid liggen over het Hogeland. Op deze manier is geprobeerd een zo representatief mogelijk beeld van de bewoner van het Hogeland te krijgen. Daarnaast trekken deze dorpen door hun voorzieningen ook mensen aan uit andere plaatsen van het Hogeland, wat ook de representativiteit ten goede komt.

Tenslotte zijn mensen van verschillende leeftijden en achtergronden benaderd om zo een zo goed mogelijke afspiegeling van de doelgroep te krijgen. Respondenten hebben zelfstandig de enquête ingevuld.

In Warffum zijn de enquêtes afgenomen bij de supermarkt en in de overige drie dorpen in het centrum, in de directe omgeving van de winkelvevoorzieningen.

Om een zo hoog mogelijke respons te bereiken is geënquêteerd op twee vrijdagmiddagen en twee zaterdagmiddagen, aangezien op deze momenten relatief meer mensen inkopen doen.

Om te bepalen wat het culturele erfgoed van het Hogeland is, is literatuuronderzoek gedaan. Hiervoor is gebruik gemaakt van nota's van Libau, een adviesorganisatie voor ruimtelijke kwaliteit en cultureel erfgoed in Groningen en Drenthe.

3.1 Analyse

De data is op twee manieren geanalyseerd. De eerste en de laatste vraag uit de enquête gingen over respectievelijk kenmerkende woorden over het Hogeland en de favoriete plek op het Hogeland. Deze data is geanalyseerd door middel van codering.

Voor de analyse van de overige data is gebruik gemaakt van SPSS. Om te zien of geslacht van invloed was op de waardering van de verschillende elementen van het landschap is een t-toets voor onafhankelijke steekproeven gedaan. Om hetzelfde te vergelijken met leeftijdscategorieën, opleiding en arbeidssector is gebruik gemaakt van de één-factor variantieanalyse in combinatie met de Bonferroni-test. Deze laatste is gebruikt om te zien tussen welke categorieën significante verschillen bestaan.

Daarnaast is met de Chi-kwadraattest gekeken of persoonlijke kenmerken leiden tot significante verschillen in het beantwoorden van de stellingen.

Tenslotte is de Fisher's Exact Test gebruikt om deze persoonlijke kenmerken te vergelijken met het gebruik van het Hogeland.

3.2 Ethische overwegingen

De onderzoeker is zelf woonachtig in één van de woonplaatsen binnen het onderzoeksgebied en is daarmee een *insider*. Hierdoor is de onderzoeker als het ware gelijk aan de respondenten en is er sprake van een minder sterke machtsrelatie.

Een ander voordeel is dat de onderzoeker bekend is met het onderzoeksgebied en ook kennis heeft van de historie en het culturele erfgoed in dit gebied. Deze achtergrondkennis en het feit dat de onderzoeker zelf behoort tot de doelgroep, kunnen van pas komen bij het opstellen en testen van de enquête. Wel moet er op gelet worden dat het opstellen van deze enquête zo neutraal mogelijk gebeurt en niet teveel vanuit de eigen perceptie van het Hogeland. Ook is het van belang om tijdens het enquêteren deze perceptie niet suggestief te gebruiken.

Aan het begin van de enquête is verder uitgelegd in het kader van welk onderzoek de enquête wordt afgenomen. Hierdoor wisten respondenten aan welk onderzoek zij deelnamen en voor welk doel de verzamelde data zal worden gebruikt.

Ook werd aangegeven dat met de data vertrouwelijk zal worden omgegaan en de gegevens alleen voor dit onderzoek gebruik zullen worden. Daarnaast kon de enquête volledig anoniem worden ingevuld. Dit verkleint de kans dat respondenten de enquête niet naar waarheid invullen.

4. Resultaten

Om de mate van representativiteit te bepalen is een vergelijking gemaakt tussen de verzamelde data over de persoonlijke kenmerken van de respondenten met de data van het CBS. Hiervoor is gebruik gemaakt van de data uit drie gemeentes; De Marne, Winsum en Eemsum. Deze gemeentes beslaan namelijk bijna het gehele Hogeland en dit zijn tevens de gemeentes waarbinnen de dorpen vallen waar geënuquëteerd is. Bij de bespreking van de verdere resultaten zullen deze drie gemeentes 'Het Hogeland' worden genoemd.

In de verzamelde data ligt de verhouding man/vrouw op respectievelijk 46,4% en 53,6%. In de drie geselecteerde gemeentes ligt deze verhouding gemiddeld op 50,3% man en 49,7% vrouw (CBS Statline, 2017). Dit verschil van 3,9% kan wellicht verklaard worden doordat over het algemeen meer vrouwen dan mannen inkopen doen. De man/vrouwverhouding van de steekproef is ondanks dat redelijk representatief.

In tabel 1 is de leeftijdsopbouw van het Hogeland en die van de steekproef weergegeven. Hierbij is gebruik gemaakt van de leeftijdscategorieën die gehanteerd worden door het CBS. In deze figuur is te zien dat de leeftijdsopbouw van de steekproef niet geheel overeenkomt met die van het Hogeland. In de steekproef is het percentage jonge mensen beduidend hoger dan wat representatief zou zijn. Dit kan te maken hebben met het moment waarop geënuquëteerd is. Het grootste gedeelte van de groep 15-44-jarigen is namelijk doordeweeks aan het werk. Vandaar ook dat op vrijdagmiddagen en zaterdag een relatief groot aandeel van de winkelende mensen behoort tot deze leeftijdscategorie. Oudere mensen daarentegen zullen eerder kiezen om te winkelen op de rustigere momenten doordeweeks. De grootste leeftijdscategorie, die van 45-64 jaar, komt echter wel overeen met het percentage van het Hogeland als geheel.

Leeftijdscategorie	Aantal bewoners op het Hogeland	Aantal respondenten	Percentage bewoners op het Hogeland	Percentage respondenten
15-29 jaar	5842	30	17,8%	30,9%
30-44 jaar	6299	27	19,1%	27,9%
45-64 jaar	12349	31	37,4%	32%
65+	8458	9	25,7%	9,2%

Tabel 1: Leeftijdsopbouw het Hogeland (CBS Statline, 2017) en de steekproef

Ook is het opleidingsniveau van de steekproef vergeleken met dat van de drie bovengenoemde gemeentes (tabel 2). Hierin is te zien dat de percentages voor middelbaar opleidingsniveau vrijwel hetzelfde zijn. Daarentegen is het percentage laagopgeleiden in de steekproef lager uitgevallen en het percentage hoogopgeleiden hoger. Ondanks deze verschillen kan gesteld worden dat het opleidingsniveau van de steekproef representatief is voor de bewoners van het Hogeland.

	Laag	Middelbaar	Hoog
Gemiddelde van het Hogeland	24,6%	51%	24,7%
Steekproef	20,6%	52,6%	26,8%

Tabel 2: percentage laag, middelbaar en hoogopgeleiden in de steekproef en op het Hogeland (CBS Statline, 2017)

4.1 Het culturele erfgoed van het Hogeland

In de introductie is benoemd dat het Hogeland een rijke cultuurhistorie heeft die wordt bepaald door de wisselwerking tussen de mens en het water. Deze eeuwenlange wisselwerking heeft gezorgd voor een variëteit aan landschapselementen die samen het erfgoed van het Hogeland vormen. Welke elementen dit zijn is onder andere beschreven in de nota 'Kernkwaliteiten Cultuurhistorisch Erfgoed Eemsmond' (Libau, 2012), evenals in de structuurvisie van de gemeente De Marne (Libau, 2014). Omwille van de omvang van dit onderzoek worden alleen de fysieke en meest fundamentele onderdelen van deze cultuurhistorie gerekend tot het erfgoed van het Hogeland.

- **Nederzettingen:** op het Hogeland komen een viertal typen dorpen veel voor. Allereerst zijn dit de wierdedorpen. Deze dorpen liggen op oude kwelderwallen en zijn veelal ontstaan uit een aantal kleinere huiswierden die vervolgens werden samengevoegd tot een dorpswierde (Libau, 2014). Daarnaast komen er ook veel dijkdorpen voor. Beide typen dorpen laten zien hoe de mens zich heeft aangepast aan de invloed van de zee.
Verder komen er op het Hogeland ook kruisdorpen en zijldorpen voor. Deze zijn gebouwd op een kruising van respectievelijk wegen en waterwegen. De zijlen in de dorpen vormden bovendien een belangrijke rol in de afwatering van het Hogeland, maar hebben ook gezorgd voor het ontwateren van de nieuw ingepolderde kwelders (Ibid).
- **Dijken:** deze vormen niet alleen de scheiding tussen het Hogeland en de zee. Op de meeste plekken liggen verder landinwaarts namelijk nog twee dijken. Deze drie bedijkingen getuigen van de verschillende inpolderingen die er door de eeuwen heen zijn geweest en de groei van het Hogeland tot zijn huidige omvang (Libau, 2012).
- **Kwelders en kwelderwallen:** kwelders zijn buitendijks gelegen stukken land die onder invloed staan van de zee. Door afzetting van de zee slibben deze gebieden steeds verder op tot het punt waarop zij niet meer overstromen (Libau, 2014). Deze kwelders zijn in het verleden door de mens ingepolderd. Kwelderwallen zijn ontstaan doordat een sterke westenwind de afzetting van de zee opstuwde tot wallen. Op deze hoger gelegen wallen zijn de eerste dorpen ontstaan (Libau, 2012).
- **Water:** De Waddenzee is de zee waarmee men op het Hogeland een eeuwenlange strijd heeft gevoerd, met als resultaat dat de grens met deze zee nu een stuk noordelijker ligt dan zonder de menselijke invloed het geval zou zijn geweest. Daarnaast behoren ook maren tot de waterhuishouding van dit gebied. Dit zijn natuurlijke getijdengeulen die door de mens zijn rechtgetrokken. Deze maren voeren het water van de kwelderwallen af richting de zee (Ibid). De vele sluizen en molens op het Hogeland maken ook onderdeel uit van dit waterhuishoudingssysteem.
- **Kerken en borgen:** dit zijn niet alleen historische gebouwen, maar refereren ook aan de geschiedenis van religie en de machtige elite op het Hogeland (Libau, 2014).
- **Boerderijen:** de boerderijen op het Hogeland kunnen worden ingedeeld in twee typen; de kop-hals-rompboerderij en de Oldambtster boerderij. De eerste wordt gekenmerkt door een woonhuis dat door middel van een lager gebouwde hals wordt verbonden met de schuur. De Oldambtster boerderij heeft daarentegen een nok die doorloopt van het woonhuis naar de schuur (Libau, 2012).
- **Kustpolders:** de kustpolders vormen het gebied vanaf de oude kwelderwallen tot aan de zee. Dit is het gebied dat door de mens is aangewonnen, wat nog duidelijk zichtbaar is aan de verschillende dijken die hier nog liggen en de rechte verkaveling (Libau, 2012).
- **Verkaveling:** in de kustpolders zijn een tweetal verkavelingen terug te vinden. Allereerst de blokverkaveling; dit zijn grote, strakke en regelmatige kavels. Daarnaast komt ook de heerdenverkaveling hier voor. Deze bestaat uit langgerekte kavels die ontstaan zijn als gevolg van het recht van opstrek (Ibid).

4.2 Bewustzijn van het culturele erfgoed

Op basis van de bovengenoemde lijst hebben de respondenten een twintigtal onderdelen van het Hogelandster landschap moeten waarderen op een schaal van 1 tot 10. Hierbij gold hoe hoger de waarde hoe kenmerkender men dit element vond voor het Hogeland. Om ook het bewustzijn te kunnen meten konden respondenten ook aangeven wanneer zij niet bekend waren met een begrip.

Als meest kenmerkend voor het Hogeland kwamen hieruit de Waddenzee, de dijken, de polders en wierdedorpen. Daarentegen werden Satellietboerderijen, kruisdorpen en ruilverkavelingsbossen als veel minder kenmerkend gezien (tabel 3).

	Gemiddelde waardering
Waddenzee	9.03
Dijken	8.75
Polders	8.41
Wierdedorpen	8.35
Ruilverkavelingsbossen	5.72
Kruisdorpen	5.28
Satellietboerderijen	4.77

Tabel 3: de gemiddelde waardering van de vier meest kenmerkende en drie minst kenmerkende landschapselementen van het Hogeland.

Daarbij moet vermeld worden dat bij die eerste twee ook het vaakst werd aangegeven dat men dit begrip niet kende. Dit kan er toe geleid hebben dat men vaker de laagste waardering gaf in plaats van aan te geven dat men dit begrip niet kent, waardoor de uiteindelijke waardering heel laag uitvalt. De betrouwbaarheid van deze twee waardes valt dus te bezien. Daarnaast zijn de vier meest kenmerkende onderdelen van het landschap ook aan het begin van de enquête vaak benoemd als één van de woorden waaraan zij denken bij 'Het Hogeland'. Het zijn dus algemeen bekende elementen die wellicht daardoor een hogere waardering hebben gekregen.

Er zijn geen significante verschillen gevonden tussen geslacht en de waardering voor de verschillende elementen van het landschap. Wat betreft opleidingsniveau en arbeidssector is er ook geen significant verschil in waardering. Wel zijn twee verschillen gevonden in de vergelijking met of de respondent geboren en getogen is op het Hogeland of niet. 51,5% van de respondenten uit de steekproef is geboren en getogen op het Hogeland. De overige respondenten zijn hier later komen wonen. Sluizen (Sig.=0,010) werden met een gemiddelde van 8,12 als een stuk kenmerkender gezien door mensen die op het Hogeland geboren zijn dan door de tweede groep dat een gemiddelde had van 6,96. Hetzelfde geldt voor molens waarbij de gemiddelden respectievelijk 7,56 en 6,45 zijn (tabel 4).

	Sig.	Geboren en getogen	Niet geboren en getogen
Sluizen	0.010	8.12	6.96
Molens	0.002	7.56	6.45

Tabel 4: Significantieniveaus en gemiddelde waardering voor kenmerkendheid van sluizen en molens

Ook wat betreft de leeftijdscategorieën zijn er twee significante verschillen. De leeftijdscategorie 15-29-jarigen vindt zowel de maren als kwelders minder kenmerkend voor het Hogeland dan de categorie 45-64-jarigen. Daarnaast waarderen de 65+'ers maren ook significant hoger dan de 15-29-jarigen (tabel 5).

	Sig.	Gemiddelde 15-29 jaar	Gemiddelde 45-64 jaar	Gemiddelde 65+
Maren	0.006	6.88	8.29 (sig=0.014)	8.78 (sig=0.025)
Kwelders	0.005	7.33	9.06 (sig=0.004)	

Tabel 5: Significantieniveaus van maren en kwelders ten opzichte van de categorie 15-29 jarigen en de gemiddelden van de significante groepen

Uit de resultaten van de stelling 'Ik ken de ontstaansgeschiedenis van het Hogeland' blijkt dat maar liefst 52,6% zegt deze niet te kennen. Hierbij is een significant verschil te zien tussen mannen en vrouwen. 62,2% van de mannelijke respondenten zegt wel de ontstaansgeschiedenis te kennen, in vergelijking met 34,6% bij de vrouwen.

Daarnaast is er ook een verschil tussen de leeftijdscategorieën. Van de 15-29-jarigen antwoordde maar liefst 80% oneens op deze stelling. In de andere categorieën liggen percentages veel lager. Wellicht heeft dit hoge percentage in de eerste categorie ook invloed op de beoordeling van de verschillende elementen. Bijvoorbeeld de significant lagere beoordeling van maren en kwelders.

Concluderend kan worden gezegd dat men tot op zekere hoogte zich bewust is van het erfgoed van het Hogeland. Met name de meest bekende onderdelen van dit erfgoed worden als zeer kenmerkend bevonden door de respondenten. Echter zijn er ook een aantal elementen die veel respondenten niet kennen. Deze elementen worden over het algemeen als minder kenmerkend gezien.

Verder hebben persoonlijke kenmerken geen sterke invloed op de waardering. Slechts op een enkel punt is een significant verschil gevonden. Wel zijn duidelijke verschillen tussen man en vrouw en leeftijd te zien wanneer het gaat om de kennis over de ontstaansgeschiedenis van het Hogeland.

4.3 Gebruik van het culturele erfgoed van het Hogeland

Naast wonen wordt het Hogeland veel gebruikt om te werken. 15,5% geeft echter aan hier niet te werken. Dit komt waarschijnlijk door werkloosheid en pensioengerechtigden.

Waar het Hogeland door de respondenten opvallend weinig voor gebruikt wordt is vakantie. 85,6% zegt nooit of bijna nooit hier op vakantie te gaan. Dit is begrijpelijk aangezien dit voor veel mensen te dicht bij hun eigen woning is en mensen toch graag buiten hun dagelijkse leefomgeving op vakantie gaan.

Ook geeft ruim 75% aan het gebied nooit te gebruiken voor watersporten ondanks dat die mogelijkheid, met de Waddenzee zo dichtbij, wel bestaat. Hetzelfde geldt voor varen. 70% doet dit nooit of slechts een paar keer per jaar. Hierin speelt ook mee dat dit seizoensgebonden activiteiten zijn, waardoor de frequentie automatisch lager uitkomt.

Het merendeel van de respondenten wandelt en fietst op een dagelijks tot wekelijkse basis. Het bezoeken van kerken, borgen en musea gebeurt daarentegen bijna nooit of een enkele keer per jaar.

Uit de resultaten blijkt verder dat geslacht niet van invloed is op het gebruik. Of mensen wel of niet geboren zijn op het Hogeland maakt hiervoor ook niet uit, behalve in het geval van fietsen. Uit de data blijkt dat mensen die zijn geboren en getogen op het Hogeland vaker fietsen. (Sig=0.035). Maar liefst de helft van deze groep fietst wekelijks of dagelijks. Voor de andere groep is dit percentage 32%.

Ook voor het gebruik geldt dat opleidingsniveau en arbeidssector niet van invloed zijn. Wel zijn er een aantal verschillen in gebruik wanneer gekeken wordt naar leeftijd. Zo is er een significant verschil (Sig=0.002) tussen 15-29-jarigen als het gaat om werken. Dit is te verklaren doordat een deel van de respondenten nog student is en daarom niet of niet regelmatig werkt. Daartegenover staat dat deze groep significant vaker vaart (Sig=0.021). ruim 43% doet dit enkele keren per jaar, terwijl 70% van de gehele steekproef aangeeft dit (bijna) nooit te doen.

Watersporten daarentegen wordt significant vaker gedaan door de 30-44-jarigen (Sig=0,040).

Tenslotte is er een significant verschil als het gaat om bezoeken van kerken, borgen en musea (Sig=0,009). 45-64-jarigen zijn de mensen die dit regelmatig doen. 80% van de totale steekproef doet dit slechts enkele keren per jaar tot nooit.

Bewoners maken dus veel gebruik van het Hogeland. En niet alleen om te wonen en te werken, maar ook juist om te recreëren. Dit recreëren gebeurt echter wel als dagactiviteit, aangezien slechts een klein aandeel van de respondenten het Hogeland ook gebruikt voor een vakantie of weekend weg. In het gebruik zijn wel een aantal significante verschillen gevonden. Voor een aantal van deze verschillen is nader onderzoek nodig om erachter wat de reden hiervoor is. Dit is het geval voor het significante verschil bij fietsen, varen, watersport en het bezoeken van kerken, borgen en musea.

4.4 Verbondenheid van bewoners met het erfgoed van het Hogeland

Aan het begin van de enquête is de respondent gevraagd om maximaal vier begrippen op te schrijven die zij kenmerkend vinden voor het Hogeland. Het resultaat is een lijst met 351 begrippen die met behulp van een aantal codes zijn geordend (tabel 6). Meteen valt op dat bijna de helft van de genoemde begrippen valt onder de code 'landschap'. Wanneer nader wordt gekeken naar hoe mensen het landschap van het Hogeland beschrijven springt één begrip er meteen uit, namelijk 'ruimte'. Maar liefst 31x is dit genoemd en daarnaast nog 7x met vergelijkbare begrippen. Dit komt neer op ruim één derde van de respondenten. Voor het begrip 'rust' geldt zelfs een nóg hoger percentage van ruim 40 procent. Daarnaast werd ook de openheid en weidsheid van het landschap vaak benoemd, evenals het uitzicht en de vergezichten.

Code	Aantal keer genoemd
Landschap	160
Rust	43
Sociaal/cultureel	36
Bebouwing	34
Water	31
Landschapsgebruik	28
Weer/klimaat	19
Totaal	351

Tabel 6: Codering van de kenmerkende begrippen van het Hogeland

Onderdelen van het cultureel erfgoed van het Hogeland kwamen daarnaast ook veel aan bod. De dijken en wierden vormden daarin een prominente rol. Wat bebouwing betreft zijn de boerderijen vaak genoemd. Ondanks dat bleek ook uit de enquête dat respondenten veelal niet bekend zijn met de verschillende soorten boerderijen die in dit gebied staan (bijlage 7.4.1).

Daarnaast werd met verschillende benamingen ook de agrarische uitstraling van het Hogeland benadrukt. 93,8% heeft gezegd het agrarische landschap te waarderen.

Tenslotte werd ook het water in dit gebied nog op verscheidene manieren benoemd. Dit is ook te zien in een duidelijke voorkeur voor de kust als het gaat om favoriete plek op het Hogeland. Daarnaast waardeert 97,9% van de respondenten de nabijheid van de zee.

Aan het einde van de enquête werd de respondent gevraagd naar zijn/haar favoriete plek op het Hogeland en de reden hiervoor. In de resultaten valt een duidelijke scheiding te zien. Allereerst is *Lauwersoog* (14x) en het *Lauwersmeergebied* (8x) de meest favoriete plek. Opvallend is wel dat op de kaart van het Hogeland die gebruikt is in de enquête het Lauwersmeergebied net buiten de grens valt. Maar in de beleving van de bewoners behoort dit gebied dus wel tot het Hogeland. Als reden voor Lauwersoog als favoriete plek werd met name genoemd dat het een plek is om te recreëren of om op het terras te zitten. Eén respondent echter benoemde Lauwersoog en Noordpolderzijk als favoriete

plek en gaf als reden dat de zee en dijken daar zo *'typisch Hogelands'* zijn. Bij een enkeling speelt het culturele erfgoed dus wel een rol in de favoriete plek.

Op de tweede plek staat Noordpolderzijl (20x). Als reden wordt vaak de rust, het uitzicht, de zee en de natuur genoemd. Mensen lijken hier vooral heen te gaan voor ontspanning en niet zozeer voor de cultuurhistorische waarde van deze plek. Alhoewel één respondent toch opmerkt dat bij Noordpolderzijl *'alle kenmerken van het Hogeland bij elkaar komen'*.

Als derde werden ook veel favoriete plekken genoemd die langs de kust liggen, zoals de dijken, de polders en het wad. Ook hier werd als reden vaak de rust, ruimte en natuur genoemd, maar ook de flora en fauna.

Daarnaast werden nog verschillende dorpen benoemd als favoriete plek, waarbij vaak als reden werd gegeven dat dit de eigen woonplaats is. Een enkeling benoemde zelf zijn eigen huis en/of tuin als favoriete plek.

Slechts een paar keer is iets van het culturele erfgoed benoemd als reden voor de favoriete plek. Wel zijn veel van de favoriete plekken onderdeel van het culturele erfgoed van het Hogeland. Daarnaast worden ook veel onderdelen van dit erfgoed benoemt in de reden voor een favoriete plek, zoals de dijken en de Waddenzee. Maar wel kan gesteld worden dat dit culturele erfgoed niet direct bepalend is voor een plek waar mensen graag komen.

5. Conclusies

In dit onderzoek is onderzocht hoe bewoners van het Hogeland het culturele erfgoed van hun leefomgeving ervaren. Dit is gedaan volgens het conceptueel model, waarbij elk onderdeel wordt behandeld in een aparte deelvraag. Om te beginnen is vastgesteld wat wordt verstaan onder het culturele erfgoed, wat resulteerde in een lijst met kenmerkende elementen van het Hogeland. Vervolgens is gekeken in hoeverre deze bewoners zich bewust zijn van dit erfgoed. Hieruit werd geconcludeerd dat dit tot op zekere hoogte het geval is. De meest bekende elementen worden als zeer kenmerkend gezien, waar tegenover staat dat de elementen die het minst bekend zijn juist als minder kenmerkend worden gezien. Ook lijkt er samenhang te zijn tussen de gemiddelde waardering en de kennis over de ontstaansgeschiedenis van het Hogeland. Dit zou uit verder onderzoek echter moeten blijken.

Hoewel volgens de theorie (Holloway & Hubbard, 2001) en het conceptueel model verwacht werd dat persoonskenmerken een rol spelen in de beleving van het landschap komt dat hieruit niet naar voren. Het feit dat de leeftijd van de steekproef niet geheel representatief is, heeft in dit geval dan ook geen erge consequenties.

Ten derde is gekeken naar het gebruik van het Hogeland. Behalve wonen en werken, maken veel bewoners ook recreatief gebruik van het landschap. Dit is echter wel door middel van dagactiviteiten en niet met vakantie. Hierbij zijn alleen verschillen gevonden op basis van leeftijd. Volgens de *perception* van Kirk (1963) en de *environmental cognition* van Downs (1970) kan dit te maken met de zintuigelijke waarnemingen die men heeft en hoe deze door het verstand worden omgezet in bepaalde waarden. Hieruit volgt het gedrag in de ruimte. Aangezien dit proces verschilt per individu, verschilt daarmee ook het gedrag van deze individuen in de ruimte. Wat echter de precieze reden achter deze verschillen is, zou in verder onderzoek nader bekeken moeten worden.

Tenslotte is gekeken naar hoe bewoners zich verbonden voelen met het erfgoed van het Hogeland. Respondenten benoemden daarbij vooral onderdelen van het landschap, waarbij rust, ruimte en de weidsheid en vergezichten het meest voorkwamen. Dit komt overeen met de uitkomsten uit het onderzoek van Hoving (2010). Als het gaat om de favoriete plek op het Hogeland is daarin vooral de voorkeur voor de kust zien, met Lauwersoog en Noordpolderzijl als prominente favoriet. Het erfgoed speelt hierin geen reden, maar maakt vaak wel onderdeel uit van deze favoriete plek evenals de kenmerkende woorden.

5.1 discussie en aanbevelingen

Dit onderzoek is op een zo objectief mogelijke manier gedaan. Ondanks dat kan de positie van de onderzoeker, woonachtig in het onderzoeksgebied, onbewust enigszins van invloed zijn geweest. Dit geldt met name bij het opstellen van de enquête. Om te voorkomen dat de onderzoeker sturend kan zijn in de beantwoording van de vragen is er daarom voor gekozen om respondenten de enquête zelf in te laten vullen.

De representativiteit van de steekproef was over het algemeen heel goed. Alleen de leeftjidsverdeling was niet geheel representatief. Verwacht wordt dat dit niet van grote invloed is geweest op de uitkomsten van het onderzoek, maar dit kan niet met zekerheid worden uitgesloten.

Hoving (2010) heeft een vergelijkbaar onderzoek gedaan naar identiteitsbepalende landschapselementen op het Hogeland. Wat opvalt, is dat ook in dat onderzoek de kust, en dan met name Noordpolderzijl, erg favoriet zijn onder bewoners. Het Lauwersmeergebied daarentegen werd in dit onderzoek beduidend vaker genoemd dan in het onderzoek van Hoving. Wat hier de reden voor is, is niet bekend. Wellicht heeft een verschil in de samenstelling van de steekproef dit resultaat tot gevolg gehad.

Wel heeft Hoving duidelijk meer significante verschillen gevonden op basis van persoonlijke kenmerken. Dit zou verklaard kunnen worden door het feit dat in dat onderzoek sprake was van een grotere steekproef.

Naast 'rust' en 'ruimte' werd verder in het onderzoek van Hoving ook het uitzicht vaak benoemd. Ondanks een aantal verschillen in onderzoeksresultaten kan wel gesteld worden dat in grote lijnen dezelfde resultaten uit deze onderzoeken zijn voortgekomen.

Een aanbeveling voor verder onderzoek zou zijn om ook te vragen of onderdelen van het erfgoed als positief of negatief worden ervaren, zoals gedaan in het onderzoek van Hoving. Dit had in dit onderzoek kunnen helpen bij het beantwoorden van de vraag hoe bewoners het erfgoed ervaren.

6. Referenties

- Bazelmans, J., Meier, D., Nieuwhof, A., Spek, T., Vos, p. (2012) Understanding the cultural historical value of the Wadden Sea region. The co-evolution of environment and society in the Wadden Sea area in the Holocene up until early modern times (11,700 BCE-1800 AD): An outline. *Ocean & Coastal Management*, 68, 114-126
- Blake, J. (2000). On defining the Cultural Heritage. *The International and Comparative Law Quarterly*. 49(1) 61-85
- Dijkstra, H., Klijn, J.A. (1992). *Kwaliteit en waardering van landschappen*. Rapport 229. Wageningen: DLO-Staring Centrum
- Downs, R. (1970). Geographic space perception: past approaches and future prospects'. *Progress in Geography*, 2, 65-108
- Haan, F. De, Elshof, H. (2017). *Op naar het Hoogeland. Feiten en cijfers tbv visievorming*. Groningen: CMO-STAMM & Sociaal Planbureau Groningen
- Holloway, L., Hubbard, P. (2001) *People and Place. The extraordinary geographies of everyday life*. Essex: Pearson Education Limited
- Hoving, A. (2010). *Identiteitsbepalende landschapselementen. Een casestudie op het Hogeland*. Groningen
- Kirk, W. (1963). Problems of Geography. *Geography*, 48, 67-72
- Libau (2012). *Kernkwaliteiten Cultuurhistorisch Erfgoed Eemsmond*. Groningen
- Libau (2014). *Structuurvisie De Marne deel 1: ruimtelijke kernkwaliteiten*. Groningen
- McLafferty, S.L. (2010). Conducting Questionnaire Surveys. In N. Clifford, S. French & G. Valentine (Red.), *Key Methods in Geography* (77-88). London: Sage Publications
- Ming Su, M., Wall, G. (2014). Exploring the Shared Us of World Heritage Sites: Resident and Domestic Tourists' Use and Perceptions of the Summer Palace in Beijing. *International Journal of Tourism Research*, 17, 591-601
- Oh, C.C., Draper J., Dixon, A.W. (2010). Comparing resident and tourist preferences for public beach access and related amenities. *Ocean & Coastal Management*. 53, 245-251
- Provincie Groningen (2016). *Omgevingsvisie Provincie Groningen 2016-2020*. Geraadpleegd op 3-3-2017 via <https://groningen.tercera-ro.nl/MapView/Default.aspx?id=NLIMRO9920Omgevingsvisie2015-VA01>
- Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (2009). *Erfgoedbalans*. Geraadpleegd op 03-03-2017 via <http://erfgoedbalans.cultureelerfgoed.nl/>
- Simon, C.J.M. (2005). *Ruimte voor identiteit: de productie en reproductie van streekidentiteiten in Nederland*. Groningen: S.I.
- Williams, S. (2009) *Tourism Geography. A new synthesis*. New York: Routledge
- Winter, A.E. de (2010) Betekenis van de Noord-Groningse ruilverkavelingsbossen voor broedvogels. *De Grauwe Gors*, 2, 76-87

7. Bijlages

Bijlage 7.1 : Enquête

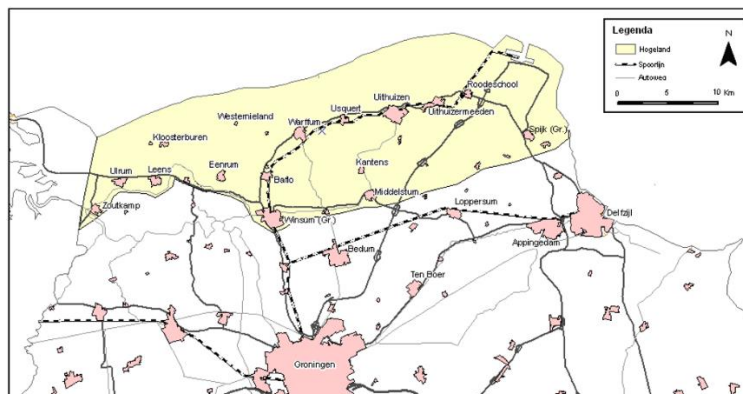
Enquête cultureel erfgoed van het Hogeland

Mijn naam is Delien Dijkema en voor mijn bachelorscriptie van de opleiding Sociale Geografie en Planologie aan de Rijksuniversiteit Groningen doe ik onderzoek naar hoe bewoners van het Hogeland het culturele erfgoed in hun leefomgeving ervaren.

Voor u ligt een enquête met 12 vragen. Het invullen hiervan kost maximaal 5 minuten. Met de gegevens zal vertrouwelijk worden omgegaan en deze zullen alleen gebruikt worden voor dit onderzoek. Alvast bedankt voor uw medewerking.

Delien Dijkema

t.d.dijkema@student.rug.nl

De begrenzing van het Hogeland. Bron: Hoving (2010)

Vraag 1: Bent u woonachtig op het Hogeland?

Ja (indien ja, ga door naar vraag 2)

Nee (indien nee, einde enquête. U behoort niet tot de doelgroep)

Vraag 2: Hoelang woont u al op het Hogeland?

..... jaar

Vraag 3: Noem maximaal vier woorden die u ziet als kenmerkend of karakteristiek voor het Hogeland:

.....
.....
.....
.....

Vraag 4: Hieronder volgt een lijst met onderdelen van het Hogelandster landschap. Geef voor elk van deze onderdelen aan in welke mate u dit kenmerkend voor het Hogeland vindt. Waarbij 1 = niet kenmerkend en 10 = heel kenmerkend. Indien u niet weet wat het begrip betekent kruis dit dan aan.

	cijfer	ik weet niet wat dit begrip betekent
Wierdedorpen		☐
Kruisdorpen		☐
Zijldorpen		☐
Dijkdorpen		☐
Borgen		☐
Kerken		☐
Oldambtster boerderij		☐
Kop-hals-rompboerderij		☐
Satellietboerderij		☐
Maren		☐
Sluizen		☐
Dijken		☐
Kwelderwallen		☐
Kwelders		☐
Polders		☐
Waddenzee		☐
Ruilverkavelingsbossen		☐
Molens		☐
Blokverkaveling		☐
Heerdenverkaveling		☐

Vraag 5 : Geef hieronder aan in welke mate u op de volgende manieren gebruik maakt van het Hogeland:

	(bijna) nooit	paar keer per jaar	maandelijks	wekelijks	Meerdere keren per week	dagelijks
Wonen	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Werken	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Wandelen / hardlopen	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Fietsen	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Rondtoeren met auto/motor	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Varen	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Natuur bekijken	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Spotten van dieren	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Vakantie / weekend weg	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Watersporten	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Bezoeken van kerken, borgen en musea	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Anders, nl.:	☐	☐	☐	☐	☐	☐

Vraag 6: Geef van onderstaande stellingen aan of u het hier mee eens of oneens bent.

	eens	oneens
Ik ken de ontstaansgeschiedenis van het Hogeland	☐	☐
Ik voel mij verbonden met het Hogeland	☐	☐
De streek waarin ik woon betekent veel voor mij	☐	☐
Ik waardeer de rust op het Hogeland	☐	☐
Ik waardeer de ruimte op het Hogeland	☐	☐
Ik waardeer het open landschap van het Hogeland	☐	☐
Ik waardeer de agrarische uitstraling van het landschap	☐	☐
Ik waardeer de aanwezigheid van historische kernen op het Hogeland	☐	☐
Ik waardeer de nabijheid van de zee op het Hogeland	☐	☐

Vraag 7: Wat is uw geslacht?

- man
- vrouw

Vraag 8: Wat is uw leeftijd?

..... jaar

Vraag 9: Wat is uw hoogst afgeronde opleiding?

- vmbo
- havo
- vwo
- mbo
- hbo
- wo
- anders, nl.:

Vraag 10: Wat zijn de vier cijfers van uw postcode?

.....

Vraag 11: In welke sector bent u werkzaam?

- ICT
- Gezondheidszorg en welzijn
- Handel en dienstverlening
- Landbouw, natuur en visserij
- Onderwijs, cultuur en wetenschap
- Justitie, veiligheid en openbaar bestuur
- Transport en logistiek
- Media en communicatie
- Toerisme, recreatie en horeca
- Bouw, productie en techniek
- Scholier / student
- Niet werkzaam

Vraag 12: Wat is uw favoriete plek op het Hogeland, en waarom?

.....
.....

Einde van de enquête. Bedankt voor het invullen!

Landschap

Afwisselend	Open	Uitgestrekt
Dijk	Open	Uitgestrekt
Dijken	Open landschap	Uitzicht
Dijken	Open landschap	Uitzicht
Dijken	Plat	Uitzicht
Dijken	Platteland	Uitzicht
Dijken	Platteland	Veel groen
Dijken	Polder	Veel vrij uitzicht
Dijken	Polders	Ver zicht
Dijken	Polders	Vergezichten
Dijken	Polders	Vergezichten
Dijken	Polders	Vergezichten
Dijken	Polders	Vergezichten
Dijken	Reliëf	Vergezichten
Dijken	Ruim	Vergezichten
Dijken	Ruim	Vlak
Dijken	Ruim zicht	Vlak
Dijken	Ruimte	Vlak
Dijkenlandschap	Ruimte	Vlak
Groen	Ruimte	Vlak
Groen	Ruimte	Vlak
Groene omgeving	Ruimte	Vlakte
Groot	Ruimte	Vlakte
Klei	Ruimte	Vlakte
Klei	Ruimte	Vrij uitzicht
Klei	Ruimte	Weids
Klei en braggel	Ruimte	Weids
Kust	Ruimte	Weids
Kwelders	Ruimte	Weids
Laag gelegen	Ruimte	Weids
Landelijk	Ruimte	Weids
Landelijk	Ruimte	Weids
Landelijk	Ruimte	Weids
Landschap	Ruimte	Weidsheid
Landschap	Ruimte	Weidsheid
Landschap	Ruimte	Weidsheid
Landschap	Ruimte	Weidsheid
Landschappen	Ruimte	Weidsheid
Lauwersoog	Ruimte	Wierde
Leeg	Ruimte	Wierden
Mooie natuur	Ruimte	Wierden
Natuur	Ruimte	Wierden
Natuur	Ruimte	Wierden
Natuur	Ruimte	Wierden
Natuur	Ruimte	Wierden
Natuur	Ruimte	Wierden
Natuur	Ruimte	Wierden
Natuur	Ruimte	Wierden
Natuur	Ruimtelijk	Wierden
Natuur	Ruimtelijk	Wierden
Noordelijk	Ruimtelijk	Wierden
Onder NAP	Ruimtelijk	Wierden
Open	Terpen	Wierdenlandschap
Open	Uitgestrekt	Zeearend

Zeeklei

Zee

Zee

Zee

Weer/klimaat

Frisse lucht

Frisse lucht

Harde wind

Lage horizon

Luchten

Luchten

Luchten

Luchten

Mooie luchten

Mooie luchten

Mooie luchten

Prachtige wolken

Schone lucht

Schone lucht

Veel lucht

Veel wind

Wind

Wolken

Zeelucht

Water

Dicht bij de Waddenzee

Diepen

Kolken

Maren

Maren

Maren

Maren

Maren

Maren

Maren

Maren

Wad

Waddengebied

Waddengebied

Waddengebied

Waddenkust

Waddenzee

Waddenzee

Waddenzee

Waddenzee

Waddenzee

Waddenzee

Water

Water

Zee

Zee

Zee

Zee

Bijlage 7.3: Favoriete plek op het Hogeland

Favoriete plek	Reden
Lauwersoog	Omdat je daar kunt wandelen, fietsen, toeren, en dat je lekker aan het water kunt liggen in de zomer. Veel mogelijkheden heb je daar
Lauwersoog	Natuur, wandelen, waddengebied, Sterkenburg vis eten
Lauwersoog	Je kunt er heerlijk op een terras zitten en lekker rondlopen
Lauwersoog	Mooie natuur
Lauwersoog	Heerlijk wandelen en tot rust komen
Lauwersoog	
Lauwersoog	
Lauwersoog	
Lauwersoog	Om de prachtige natuur
Lauwersoog	Genieten van de zee en dijken
Lauwersoog	Natuur
Lauwersoog en Noordpolderzijl	De zee en dijken, typisch Hogeland. Het blijft mooi en heerlijk rustig
Lauwersoog/dijk	
Lauwersmeergebied	Rust, mooie natuurgebieden en veel water
Lauwersmeergebied	Natuur, heerlijk in de bossen wandelen of uitwaaien aan zee. Fietsen en andere recreatie
Lauwersmeergebied	
Lauwersmeergebied	Ruimte, rust en de natuur
Lauwersmeergebied	Mooie natuur met grote biodiversiteit
Het Lauwersmeer	Het is er prachtig en er is heel veel te zien en te doen
Het Lauwersmeer	De rust en de natuur zijn er prachtig
Het Lauwersmeer	Vanwege de natuur en dieren
Noordpolderzijl	Heerlijk uitwaaien
Noordpolderzijl	
Noordpolderzijl	De dijken de Waddenzee met de weidsheid
Noordpolderzijl	Rust, uitzicht, natuur in al zijn diversiteit
Noordpolderzijl	Rust, kwelders, vogels kijken
Noordpolderzijl	Voor de rust
Noordpolderzijl	Waar zee en ruimte bij elkaar komt
Noordpolderzijl	Heerlijk langs de dijk lopen en genieten van de rust, het uitzicht en de zeelucht
Noordpolderzijl	Vanwege de ruimte, de rust, de kwelders, de Waddenzee en de vogels
Noordpolderzijl	De ruimte en het vergezicht
Noordpolderzijl	Rust en ver kijken als het helder is
Noordpolderzijl	Prachtig uitzicht
Noordpolderzijl	Hier kom ik al van kinds af aan
Noordpolderzijl	Op de dijk uitzicht over het wad naar de eilanden. 's Avonds zelfs licht van de eilandvuurtorens (zelfs Duitse) waar te nemen. Draai je je om dan uitzicht over de polders naar de dorpen met hun kerktorens en molens
Noordpolderzijl	Rust, natuur en water op één locatie

Noordpolderzijl en Lauwersoog	
Noordpolderzijl	De ruimte, de rust, zee en vergezichten zijn prachtig in alle jaargetijden en weersituaties
Noordpolderzijl	Dijken, weilanden, het wad komen hier samen
De Noordpolder – Noordpolderzijl	Hier komen alle kenmerken van het Hogeland bij elkaar
De Noordpolder	Mooi weids uitzicht, het verschil; achter de dijk het wad en aan de andere kant de polder. Dan weer achter de Oudendijk het oudere landschap met de wierden en de maren. Vooral de verschillen in het landschap waardeer ik.
De polder	Vanwege de rust en ruimte
De polders	
De waddendijk	
De waddendijk	Voor het uitzicht
De dijken	Omdat ik daar dagelijks mag werken, en van de natuur mag genieten
Langs de dijken	Wandelen met uitzicht op het Waddengebied
De zeedijk in de polder	
De zeedijk	De scheiding tussen het gecultiveerde land, het dijkenlandschap/wierdenlandschap en het ongerepte land, kwelders en zee. Typisch voor het Hogeland, mens, zee en land
Bij de dijk	Genieten van de rust en ruimte
De Waddenkust	De rust, ruimte, uitzicht maar ook de dynamiek van de getijden. De Flora en de (avi-)fauna en in toenemende mate de kunstwerken om het water buiten te houden
Kwelders	De rust en de vogels
Het wad	Weidsheid, rust, geluid van stilte
Wad	Rust
Waddenzee	Omdat het mooi is en niet al dat landbouw.
Ezinge	Door de historie van de wierde, en dat die nog intact is.
Leens en Warffum	De dorpen waar ik veel ben, rust en ruimte. Bekenden. Een fijn gevoel
Garnwerd	Mooi plaatsje en ik rijd er paard
Uithuizen	Daar woon ik
Winsum	Daar vaar ik vaak met de boot met vrienden
Sportpark Roodeschool	
Warffum	Daar woon ik
Baflo en wandelen in de weide omgeving – Noordpolderzijl	
Eenrum	Daar ben ik geboren en getogen
Het dorp Baflo	Daar woon ik

Het dorp Baflo	Omdat het mijn geboorteplaats is en me niet kan voorstellen ergens anders met net zoveel plezier te wonen
Thuis in Baflo	Rust in eigen tuin
Middelstum	Omdat ik er woon
Boven in de toren van Eenrum	
Mijn woonplaats	Voel ik mij om m'n gemak
Thuis	Rustige plek vlakbij bijna alle voorzieningen. Kan alle kanten op verkijken. Wandel- en fietsmogelijkheden
Eigen huis en tuin op de Oudendijk in Warffum	Prettig wonen, mooie tuin en leuke buurt
Winsum	Een fijn dorp met alle voorzieningen zoals winkels, sport en openbaar vervoer. Verder zit het dicht bij de stad en heb je er veel vrijheid
Winsum	Leuk dorp
Winsum	
Pieterburen	Met het uitzicht waar ik woon is het fijn wonen
Baflo	Omdat ik er woon
Tinallinge	Heerlijk om te wandelen en te wonen. Genieten van kerkje en natuur
Menkemaborg	Prachtige geschiedenis en erfgoed op het Hogeland
De kroeg	Altijd gezellig
Achter in toen met vuur aan loop	Gezelligheid, privacy en rust
De stad	Alles is mooi dichtbij
Hoogholtje Rasquerdermaar	Rust, ruimte, stille natuur
De Eemshaven	Nu nog strand en een strandtent erbij en alles is perfect
Pier bij de Eemshaven	Altijd wat te zien
Buitengebied	
Overall waar je rustig in de natuur kunt wandelen en waar veel vogels en bloemen zijn. - Abelstok	Ik kan erg genieten van mooie uitzichten, kleine en wat grotere dieren en de rust die de natuur uitstraalt.
De weg van Uithuizermeeden naar de Eemshaven, naar de zee.	Jeugdherinneringen, rust en het weidse
Het landschap	Daar proef ik het echte Hoogeland. Laat mij maar lopen door polders en kwelders
Het hele Hoogeland in zijn algemeenheid	Prachtig
Niet speciaal een favoriete plek	

Niet specifiek een favoriete plek	
Vind alles mooi. Geen voorkeur voor iets.	
Ik heb geen favoriete plek. Ik houd van bos.	
Geen voorkeur	
Heb ik niet. Zijn meerdere plekken die mooi zijn.	
Thuis	

Bijlage 7.4: Statistische uitkomsten

Bijlage 7.4.1

Descriptive statistics cultuurhistorische elementen van het Hogeland					
	N	Non-respons	Minimum	Maximum	Mean
Wierdedorpen	92	5	0	10	8.35
Kruisdorpen	39	58	0	8	5.28
Zijldorpen	52	45	0	10	6.40
Dijkdorpen	91	6	0	10	7.15
Borgen	95	2	0	10	7.89
Kerken	95	2	0	10	8.27
Oldambtster boerderij	85	12	0	10	6.26
Kop-hals-rompboerderij	86	11	0	10	7.79
Satellietboerderij	44	53	0	10	4.77
Maren	90	7	0	10	7.84
Sluizen	97	0	1	10	7.02
Dijken	97	0	2	10	8.75
Kwelderwallen	82	15	0	10	7.96
Kwelders	87	10	0	10	8.20
Polders	96	1	0	10	8.41
Waddenzee	96	1	0	10	9.03
Ruilverkavelingsbossen	74	23	0	10	5.72
Molens	97	0	1	10	7.56
Blokverkaveling	53	44	0	10	6.62
Heerdenverkaveling	40	57	0	10	6.08

Bijlage 7.4.2

Geboren en getogen op het Hogeland		
	Aantal	Percentage
Nee	47	48,5
Ja	50	51,5
Total	97	100

Bijlage 7.4.3

Bonferroni-test leeftijdscategorieën en landschapselementen			
	Leeftijdscategorie	Leeftijdscategorie	Significantieniveau
Maren	15-34	30-44	0,203
		45-64	0,014
		65+	0,025
Kwelders	15-34	30-44	1,000
		45-64	0,004
		65+	1,000
	45-64	15-34	0,004
		30-44	0,061
		65+	1,000

Bijlages 7.4.4

Ik ken de ontstaansgeschiedenis van het Hogeland						
	Totaal		Mannen		Vrouwen	
	Aantal	Percentage	Aantal	Percentage	Aantal	Percentage
Eens	51	52,6%	28	62,2%	18	34,6%
Oneens	46	47,4%	17	37,8%	34	65,4%
Totaal	97	100%	45	100%	52	100%

Bijlage 7.4.5

Ik ken de ontstaansgeschiedenis van het Hogeland									
	Leeftijdscategorieën								Totaal
	15-30		30-44		45-64		65+		
	Aantal	Percentage	Aantal	Percentage	Aantal	Percentage	Aantal	Percentage	Aantal
Eens	6	20%	16	59,3%	17	54,8%	7	77,8%	51
Oneens	24	80%	11	40,7%	14	45,2%	2	22,2%	46
Totaal	30	100%	27	100%	31	100%	9	100%	97

Bijlage 7.5.6

Gebruik van het Hogeland							
	Dagelijks	Meerdere keren per week	wekelijks	maandelijks	Paar keer per jaar	(bijna) nooit	Totaal
Wonen	100%	0%	0%	0%	0%	0%	100%
Werken	53,6%	13,4%	13,4%	2%	2%	15,5%	100%
Wandelen/hardlopen	15,5%	18,6%	29,9%	17,5%	11,3%	7,2%	100%
Fietsen	16,5%	12,4%	24,7%	22,7%	14,4%	9,3%	100%
Rondtoeren	7,2%	18,6%	16,5%	28,9%	20,6%	8,2%	100%
Varen	2%	0%	0%	2%	25,8%	70,1%	100%
Natuur bekijken	16,5%	9,3%	15,5%	26,8%	24,7%	7,2%	100%
Spotten van dieren	13,4%	11,3%	5,2%	9,3%	16,5%	44,3%	100%
Vakantie/weekend weg	0%	0%	0%	2%	12,4%	85,6%	100%
Watersporten	1%	2%	1%	1%	19,6%	75,3%	100%
Bezoeken van kerken, musea en borgen	1%	1%	11,3%	5,2%	48,5%	32,9%	100%